

Rabbijnse dierenparabels

2

Lieve Teugels

In de rabbijnse literatuur treffen we af en toe een parabel aan waarin sprekende dieren voorkomen. Is dat dan geen fabel? De veelal Duitse theoretici van het nieuwtestamentische parabel- of gelijkenisonderzoek maken een strikt onderscheid tussen parabels en fabels.^[1]

Fabels, aldus deze geleerden, zijn onrealistische verhalen die vaak gaan over sprekende dieren. Parabels daarentegen zijn realistische verhalen, soms met enige overdrijving, maar met veelal mensen in de hoofdrol. Als er al dieren in voorkomen, vogels bijvoorbeeld, dan spreken ze niet.

[1] Zie R. Zimmermann en G. Kern, 2009, p.414

Fabels en parabels hebben gemeen dat het verhalen zijn die verteld worden om iets anders duidelijk te maken. Parabels komen al voor in Tenach, bijvoorbeeld de bekende parabel van het lam, die door de profeet Natan aan koning David wordt verteld (2Sam. 12). Fabels

kennen we vooral uit de Grieks-Romeinse traditie, met de bekende fabelcollecties van Aesopus, Babrius en Phaedrus. Het gaat daarbij niet altijd over dieren. Veel antieke fabels gaan over mensen. Het onderscheid tussen fabels en parabels is niet zo duidelijk als het wel lijkt en is vooral gemaakt op basis van de traditie waarin de verhalen voorkomen, de Grieks-Romeinse en de bijbelse. De rabbijnse literatuur, en ook het Tweede Testament, zijn producten van beide culturen. Daarom is het onderscheid tussen fabels en parabels ook niet zo beslissend als vaak wordt gesteld. Justin David Strong toont aan dat de parabels in het evangelie van Lukas beter als fabels kunnen worden beschouwd.^[2]

[2] Strong, 2019

TWEE HONDEN EN EEN WOLF

In het Hebreeuws zijn de verschillen tussen de genres niet zo vastgelegd als in het Duits. In het Ivriet betekent **masjal** meestal fabel, maar als het over rabbijnse teksten gaat dan verwijst het naar wat wij parabels of gelijkenissen noemen. Masjal kan echter ook over andere verhalende genres gaan: in de Tenach wordt het woord gebruikt voor raadsels, orakels en spreuken, zoals in de titel van het boek **Misjlee**, Spreuken. De profeet Bileam staat bekend om zijn orakelspreuken, in het Hebreeuwse origineel aangeduid als masjal (Num. 23:7.18; 24:3.15.23). Maar het verhaal van Bileams sprekende ezelin (Num. 22), dat in de eerste kring genoemd wordt, is geen parabel. Het is in de Bijbel gepresenteerd als een echt gebeurd verhaal.

In een midrasj op het verhaal van Bileam vinden we echter wel een masjal, ditmaal in de betekenis van parabel, waarin we niet een sprekende ezel, maar een sprekende hond aantreffen.

De Eeuwige zei tegen Mozes: 'Spoor de Israëlieten ertoe aan wraak te nemen op de Midjanieten, daarna zul je met je voorouders verenigd worden' (Num. 31:1-2). Zie, de Moabieten waren ermee begonnen. Gelijk er gezegd is: 'Toen gingen de oudsten van Moab en de oudsten van Midjan op weg' (Num. 22:7). Van hun levensdagen sloten ze geen vrede met elkaar, maar toen ze oorlog gingen voeren tegen Israël, sloten ze vrede met elkaar en vochten ze tegen Israël. Een gelijkenis. Waarmee is dit te vergelijken? Met twee honden die bij een kudde waren. Ze waren elkaars rivalen. Er

kwam een wolf om een lammetje te roven uit de kudde. Toen een van beide honden met hem in gevecht raakte, zei zijn makker: 'Als ik niet ga en hem niet help, dan vermoordt de wolf en zal die een gelegenheid zoeken om mij te vermoorden.' Ze sloten vrede met elkaar en streden samen tegen de wolf. Evenzo sloten Moab en Midjan van hun levensdagen geen vrede met elkaar. Gelijk er gezegd is: 'die de Midjanieten in de vlakte van Moab versloeg' (Gen. 36:35). Toen ze oorlog voerden tegen Israël sloten ze vrede met elkaar en streden samen tegen Israël. SIFRÉ BAMIDBAR 157, VERTALING ARIE C.

KOOYMAN, 1997, 123 (MET KLEINE WIJZIGINGEN)

In deze masjal treffen we twee honden aan waarvan er ten minste eentje praat, in elk geval in zichzelf. Hij maakt overwegingen en berekent zijn kansen. Dit zijn geavanceerde intellectuele activiteiten die meestal niet worden geassocieerd met honden. Met andere woorden, dit is een duidelijk geval van antropomorfisme. Het is geen realistisch verhaal.

Eden (2019), Ram Katzir, Hogewegplantsoen, Zeist. Foto: Allard Bovenberg.
© Studio Ram Katzir

In dit geval functioneert de masjal in een midrasj op Numeri 31:2. Dat vers gaat over het einde van Mozes' missie en leven: hij moet de Israëlieten op de Midjanieten wreken voordat hij in vrede kan sterven. Dit verwijst naar de strijd tussen de Moabieten en de Midjanieten enerzijds en Israël anderzijds, zoals verteld in Numeri 22-25. De rol van de Moabieten is prominenter dan die van de Midjanieten in het bijbelse relaas.

In Numeri 22 wordt verteld hoe de koning van Moab de koning van Midjan vraagt een pact te sluiten tegen de Israëlieten, wier aanwezigheid hen beiden bedreigt. Ze gaan naar de profeet Bileam, van wie niet duidelijk is of hij een Midjaniet, een Moabiet of geen van beide is, om hem te vragen Israël te vervloeken – wat hij, volgens het bekende verhaal, niet doet. De midrasj die aan de masjal voorafgaat, verwijst naar deze gebeurtenissen en stelt terecht dat niet de Midjanieten, maar de koning van Moab het initiatief nam. Dit wordt benadrukt omdat volgens het besproken vers Mozes wraak zou moeten nemen op de Midjanieten, niet op de Moabieten. De midrasj lost dit op door te zeggen dat Midjan en Moab samenwerkten. Dat deden ze anders nooit, maar alleen voor deze gelegenheid, om gezamenlijk Israël te bestrijden.

Dan volgt de eigenlijke masjal. Zoals gewoonlijk wordt deze ingeleid door een stereotiepe formule die het begin van de parabel duidelijk markeert. Hier is dat: 'Een gelijkenis. Waarmee is dit te vergelijken?' Je zou het ook kunnen vertalen als: 'Een parabel. Waarop lijkt deze zaak?' Door middel van een gelijkenis over twee rivaliserende honden die eenmalig samenwerken om een wolf te bestrijden, wordt de dynamiek tussen Moab en Midjan uitgelegd. De analogie is transparant.

Na deze parabel volgt nog een toepassing. In technische termen heet dit de **nimsjal**. Ook de nimsjal wordt ingeleid met een formule, meestal, zoals hier 'zo ook'. Na een herhaling van de boodschap van de midrasj, dat Midjan en Moab een eenmalig gelegenheidspact hadden gesloten, volgt nog een extra bewijstekst. Uit Genesis 36:35 kunnen we namelijk afleiden dat de Moabieten, in een later conflict, niet tot de verdediging van de Midjanieten kwamen toen ze op hun grondgebied werden aangevallen door de Edomieten. Hieruit blijkt nogmaals dat Moab en Midjan alleen een coalitie sloten om Israël te bestrijden.

DE DUIF IN DE ROTSKLOOF

In de voorafgaande parabel wordt Israël, gelijkgesteld met de wolf, gepresenteerd als een bedreiging voor de twee ‘honden’ Moab en Midjan. De vergelijking van Israël met een roofdier is uitzonderlijk. Vaak wordt Israël verbeeld door een duif, een typische prooi. Dit is het geval in de volgende masjal uit de Mechilta de rabbi Jisjmaël, een midrasj op het boek Exodus. In de midrasj op Ex. 14, waarin deze masjal voorkomt, wordt de situatie van Israël, gevangen tussen de zee voor hen en de Egyptenaren achter hen, vergeleken met een opgejaagd duif.

Waarmee kunnen de Israëlieten vergeleken worden op dat moment? Met een duif die vlucht voor een havik, en een rotskloof binnengaat waar een slang sist. Gaat zij naar binnen, zie daar is de slang. Gaat zij naar buiten, zie daar is de havik. Zo was het ook met de Israëlieten op dat moment. De zee versperde de weg, de vijand achtervolgde hen. Terstond vestigden zij hun ogen op het gebed. Over hen is in de Geschriften duidelijk gesproken: Mijn duif in de rotskloof (Hooglied 2:14). En er is gezegd: want je stem is zo lieflijk, je gezicht zo bekoorlijk (id.). Want je stem is zo lieflijk – in gebed. Je gezicht zo bekoorlijk – in de studie van de Tora. Een andere uitleg: Want je stem is zo lieflijk – in gebed. Je gezicht zo bekoorlijk – in liefdadigheid.

VERTALING ARIE C. KOOYMAN, 33, MET KLEINE WIJZIGINGEN.

In een variant in de andere Mechilta, deze op naam van rabbi Sjimon bar Jochai,^[3] wordt de in het nauw gedreven duif als bijna menselijk voorgesteld. In deze Mechilta is de duif een tam dier, en lezen we, voor ‘Zo was het ook met de Israëlieten’:

En zij schreeuwde en klapperde met haar vleugels, zodat de eigenaar van de duiventil haar zou horen en zou komen.

Het ‘gebed’ van de Israëlieten tot God in de woestijn krijgt hier een parallel in de roepende duif in de masjal. Maar uiteindelijk gaat ook deze laatste terug op de ‘lieflijke stem’ van de ‘duif in de rotskloof’ uit het Hooglied. Waar de duif in het Hooglied oorspronkelijk stond voor de geliefde, is dit beeld in de rabbijnse interpretatie, samen met de geliefde, op Israël overgegaan.

[3] Zie: Teugels, *The Meshalim in the Mekhilotot*, p.152-153

DE VOS EN DE VISSEN

Wellicht de bekendste fabel-masjal is te vinden in de Babylonische Talmoed. Hij wordt daar verteld door rabbi Akiva, in de aanloop van zijn martelaarsdood door toedoen van de Romeinen. Hij functioneert daar in rabbi Akiva's persoonlijke interpretatie van het eerste deel van het Sjema-gebed, dat wil zeggen de bijbelse tekst van Deuteronomium 6:4-9. Van deze tekst worden secties aangehaald in de masjal en de midrasj waarin hij is opgenomen. Ik neem de citaten van de Sjema-tekst daarom mee op.

Iemand moet voor het kwaad op dezelfde manier een zegening uitspreken als voor het goede, zoals gezegd is: 'En zult de Eeuwige, uw God, liefhebben met geheel uw hart, met geheel uw ziel en met geheel uw macht' (Deut. 6:5). BABYLONISCHE TALMOED BERACHOT 54A (EIGEN VERTALING)

Rabbi Akiva zegt: Met heel uw ziel, zelfs als Hij uw ziel wegneemt. Onze wijzen leerden: Op een keer vaardigde de goddeloze regering een decreet uit dat Israël verbood zich met de Tora bezig te houden. Pappus ben Juda kwam en ontdekte dat Rabbi Akiva in het openbaar bijeenkomsten organiseerde en zich met de Tora bezighield. Hij zei tegen hem: 'Akiva, ben je niet bang voor de regering?' Hij antwoordde: 'Ik zal je een parabel vertellen. Een vos liep langs een rivier en hij zag vissen in scholen van de ene naar de andere plaats zwemmen. Hij zei tegen hen: "Waarvoor vluchten jullie?" Ze antwoordden: "Voor de netten die door mensen voor ons zijn uitgeworpen." Hij zei tegen hen: "Willen jullie niet naar het droge komen, zodat jullie en ik samen kunnen leven zoals mijn voorouders met jullie voorouders leefden?" Ze antwoordden: "Ben jij degene die ze de slimste van de dieren noemen? Je bent niet slim maar dwaas! Als we al bang zijn in het element waarin we leven, hoeveel te meer in het element waarin we zullen sterven!" Zo is het ook met ons. Als dat al onze toestand is wanneer we ons met de Tora bezighouden, waarover geschreven staat: Want dat is uw leven en de lengte van uw dagen (Deut. 30:20), hoeveel erger zou het zijn als we haar zouden negeren!' BABYLONISCHE TALMOED BERACHOT 61A (EIGEN VERTALING)

De parabel, verteld door rabbi Akiva, voldoet aan alle formele criteria van de midrasj-masjal: de eigenlijke masjal wordt voorafgegaan

met het stereotiepe ‘ik zal je een parabel vertellen’. Een nimsjal, geïntroduceerd met ‘zo is het ook met ons’, volgt. Deze nimsjal bevat een bijbelvers (Deut. 30:20) dat traditioneel verband houdt met de recitatie van het Sjema.^[4] De inbedding van deze masjal in de midrasj is duidelijk. In het vervolg van de passage wordt nog een ander relevant deel van rabbi Akiva’s midrasj op Deut. 6:4-5 geciteerd:

[4] Deut. 30:20 is geen deel van het Sjema, maar een variatie, te vinden in de tweede zegening voor het Sjema in de avond: ‘Want zij zijn ons leven en de lengte van onze dagen’.

*Toen rabbi Akiva werd terechtgesteld, was het de tijd voor het reciteren van het Sjema, en terwijl ze zijn vlees kanden met ijzeren kammen, nam hij het juk van het hemelse koningschap op zich. Zijn leerlingen zeiden tegen hem: ‘Onze leraar, gaat u zelfs zo ver!’ Hij zei tegen hen: ‘Al mijn dagen heb ik getobd op dit vers, met heel uw ziel, [wat ik interpreteer als] “zelfs als Hij uw ziel neemt”. Ik zei: ‘Wanneer krijg ik de gelegenheid om dit te vervullen? Nu ik de gelegenheid heb, zal ik het niet vervullen?’ Hij verlengde het woord *echad* (één; Deut. 6:4) tot zijn ziel uitging terwijl hij het zei. Een stem uit de hemel verklaarde: ‘Gelukkig zijt gij, Akiva, dat uw ziel is vertrokken met het woord *echad!*’* BABYLONISCHE TALMOED BERACHOT 61A

(EIGEN VERTALING)

Ondanks de typische kenmerken van de rabbijnse masjal is deze gelijkennis thematisch verwant aan de vossenfabels van Aesopus. In Leviticus Raba 28:2 lezen we dat Bar Kappara driehonderd vossenmesjaliem vertelde tijdens elke gang van een diner. Echter, de vossenparabel van rabbi Akiva is de enige die is overgeleverd.

Bij nader inzien laat de fabel-parabel van rabbi Akiva een zeer creatief gebruik zien van de traditionele vossenfabel. Hij heeft deze als het ware omgedraaid en aangepast aan de historische situatie van de joden onder Romeinse heerschappij, rond de tijd van de Bar Kochba-opstand. Rabbi Akiva zou Bar Kochba als de messias hebben beschouwd.^[5] De vos heeft geen expliciete tegenhanger in de nimsjal, maar deze is wel verondersteld. Hij wordt niet gelijkgesteld met de Romeinen, maar veeleer met die joden die Akiva vragen of hij niet bang is om Tora te blijven onderwijzen. Vanwege het stereotiepe beeld van een vos, die een bedreiging vormt voor kleine dieren zoals vissen, moet het gehoor uit deze masjal hebben afgeleid dat joden die Akiva’s volhouding in twijfel trekken, een gevaar vormen voor andere joden. Hier ligt een politieke boodschap verborgen: joden die hun

[5] Jeruzalemse Talmoed Ta’anit 68d

religie niet verdedigen, mogelijk tot de dood toe, of degenen die de ijver van anderen voor de Tora in twijfel trekken, worden vergeleken met gevaarlijke vossen. Uiteindelijk zijn de vissen echter slimmer dan 'degene die ze de slimste van de dieren noemen'.

Zie voor de verhouding tussen rabbijnse parabels en fabels Lieve Teugels, 2019, p.129–46, en Lieve Teugels, 2020 (nog te verschijnen).